

Małgorzata Marcjanik, **Słownik językowego savoir-vivre'u**, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2014, s. 420.

Słownik językowego savoir-vivre'u autorstwa Małgorzaty Marcjanik to w polskiej leksykografii pierwszy słownik, w którym zawarto współczesne zwroty grzecznościowe najczęściej używane przez Polaków na przełomie wieków. Na bogaty materiał przykładowy słownika (około 2000 zarejestrowanych wyrażen i zwrotów o funkcji grzecznościowej) składają się zwroty gromadzone od 1990 roku. To niezwykle potrzebna publikacja, która stanowi syntezę bogatego dorobku naukowego Autorki — znawczyni etykiety językowej.

Podczas gromadzenia materiału wykorzystano metodę aktywno-pasywną, polegającą na tym, że sama badaczka była uczestnikiem bądź jedynie świadkiem, pozostającym z boku sytuacji badawczej. Zebrane przykłady pochodzą przede wszystkim z rozmów zasłyszanych na terenie całej Polski w różnych grupach społecznych i zawodowych, a także ze współczesnych polskich seriali, filmów, programów publicystycznych (telewizyjnych

tn. będące reakcją na inne zwroty (np. *reakcja na powitanie, pytanie grzecznościowe, pochwałę, komplement, częstowanie, podziękowanie, przeproszenie, życzenie, zaproszenie, pożegnanie czy zgoda* będąca jednocześnie reakcją na *propozycję, częstowanie, zaproszenie, sugestię*).

Jak wielokrotnie podkreśla w swoich publikacjach M. Marcjanik, jednym z największych problemów metodologicznych leżących u podstaw badań nad etykietą jest problem językowych granic etykiety, a co za tym idzie — problem ustalenia jednostki badawczej. Słownik językowego *savoir-vivre*'u przedstawia przede wszystkim tzw. autonomiczne akty grzecznościowe, stanowiące trzon etykiety językowej. To wyrażenia o mocy predykatywnej, bez trudu rozpoznawane przez użytkowników języka. Do innej grupy należą wyrażenia, które same nie mają mocy predykatywnej, a jedynie stanowią grzecznościową obudowę wypowiedzi niebędących zwrotami grzecznościowymi (rozdział pt. Grzecznościowa obudowa wypowiedzi; Formy zwracania się do odbiorcy [tzw. formy adresatywne]), oraz nieautonomiczne wyrażenia pełniące funkcje grzecznościowe w konkretnych sytuacjach (rozdział Deklaracja pomocy).

Wstęp do słownika zakończony jest krótką informacją o adresatach publikacji, do których M. Marcjanik zalicza przede wszystkim uczniów szkół gimnazjalnych i średnich, studentów kierunków humanistycznych oraz dziennikarzy. To znakomite źródło wiedzy na temat grzeczności językowej Polaków jest również przydatne dla cudzoziemców i osób uczących się języka polskiego jako obcego. Słownik językowego *savoir-vivre*'u zawiera cenny materiał językowy, z którego mogą skorzystać nauczyciele języka polskiego poszukujący ciekawych pomysłów do przeprowadzenia lekcji przybliżającej uczniom zasady dobrego wychowania. Dzieło M. Marcjanik to pozycja obowiązkowa dla każdego, komu zależy na skutecznym komunikowaniu się ze swoim odbiorcą zarówno w kontakcie bezpośrednim, jak i pośrednim.

Odbiorcy słownika, zwłaszcza uczniowie szkół gimnazjalnych, dla których hasło *etykieta językowa* jest być może czymś nie do końca zrozumiałym, mogą się zapoznać z podstawowymi informacjami z tego zakresu zawartymi we Wstępie, w którym Autorka wyjaśnia pojęcie samego *zwrotu grzecznościowego* (przez który rozumie «każdą

wypowiedź, która ma cel komunikacyjny związany z dyrektywą obyczajową *nie wypada nie...»*), a także przedstawia najważniejsze reguły gry, którą niewątpliwie jest grzeczność. Przykłady zawarte w słowniku pozwalają wzbogacić słownictwo oraz zrozumieć mechanizmy prowadzenia dialogu w sytuacjach codziennych lub odświętnych, oficjalnych lub nieoficjalnych, w których istnieje potrzeba stosowania zasad dobrego wychowania.

Słownik jest cennym źródłem wiedzy dla każdego, kto zainteresowany jest zagadnieniem procesów słowotwórczych, jakim podlega nasz język. Odbiorca, analizując poszczególne artykuły hasłowe, może zrozumieć zjawisko powstawania neologizmów, licznych modyfikacji (np. grupa wyrażen będących modyfikacją angielskiego przeproszenia *sorry* — *sorka, sor, sora, sraja, sorasik, sora-siński, soraś*; forma *fitam* jako przekształcona ortograficznie forma powitania *witam*) czy zabawę słowem (np. forma powitania *helosze* jako skrzyżowanie pochodzącej od modyfikacji wyrazu angielskiego formy *Helo* i polskiego wyrazu *kalosze*; forma pożegnania *narciarz* jako zmodyfikowana forma pożegnania *Nara*; żartobliwa forma reakcji na przeproszenie *nos problemas* utworzona na wzór angielskiego zwrotu *No problem*).

Każdy rozdział przedstawiający wyrażenia o określonej funkcji grzecznościowej (np. Forma rozpoczęcia kontaktu, Wyrazy zadowolenia z kontaktu, Komplement, Gratulacje, Częstowanie, Odmowa, Przedstawianie komuś kogoś, Propozycja przejścia na ty, Prośba o powtórzenie wypowiedzi, Forma zakończenia kontaktu) rozpoczyna krótka charakterystyka zawierająca wskazówki dotyczące kompetencji komunikacyjnych, jakich wymaga od mówiącego konkretna sytuacja. Tutaj znajdują się także informacje na temat stosowania danych wyrażen w zależności od tego, czy rozmowa przebiega w miejscu publicznym, w pracy itp., w relacjach prywatnych czy służbowych. Ważne jest także to, jakie miejsce w hierarchii towarzyskiej zajmuje rozmówca, tzn. czy dana relacja ma charakter symetryczny czy niesymetryczny. M. Marcjanik zwraca również uwagę na to, czy z punktu widzenia *savoir-vivre*'u dane zachowanie grzecznościowe jest obligatoryjne czy fakultatywne. Niekiedy bliżej omawia dawne rytuały grzecznościowe (np. w rozdziale dotyczącym komplementów) związane z danym zachowaniem o funkcji grzecznościowej,

a także wprowadza komentarz dotyczący zmian zachodzących na przestrzeni wieków i obecnych norm polskiego *savoir-vivre*'u. Autorka wyjaśnia też różnice pomiędzy wyrażeniami o zbliżonej treści ogólnej, a odmiennej treści szczegółowej (np. w wypadku pochwał i komplementów, kondolencji i wyrazów współczucia).

W opisowej charakterystyce danego wyrażenia o funkcji grzecznościowej Autorka każdorazowo przytacza treści ogólne w postaci formuł eksplicywnych, wprowadzonych do lingwistyki przez Annę Wierzbicką (np. podziękowanie 'Mówię, że robisz (zrobiłeś, zrobisz) coś, co jest (było, będzie) dla mnie dobre; mówię, że czuję do ciebie coś dobrego z tego powodu'). W rozdziałach charakteryzujących wyrażenia stanowiące reakcję odbiorcy na zachowanie nadawcy Autorka po raz kolejny zwraca uwagę na to, że grzeczność to tak naprawdę gra, której warunki należy zaakceptować, zasady zaś poznać — czy to w procesie socjalizacji, czy też na drodze obserwacji i uczestniczenia w owej grze. W wypadku pewnych wyrażen grzecznościowych (np. reakcji na częstowanie) podkreśla, że dana reguła gry jest cechą wyłącznie polskiej gościnności. Podane informacje dotyczą nie tylko zachowań językowych, ale także współgrających z nimi zachowań niewerbalnych (polskich rytuałów grzecznościowych), co w istotny sposób wpływa na przydatność informacji i wysoką ocenę słownika.

Wszystkie wyrażenia grzecznościowe w obrębie danego rozdziału zostały podzielone na na dwie grupy — w pierwszej z nich, w porządku alfabetycznym, znajdują się zwroty tradycyjne (niemłodzieżowe), czyli znane wszystkim Polakom (w tym zwroty używane przez starsze pokolenie, opatrzone kwalifikatorem *przestarzałe* lub *wychodzące z użycia*), natomiast w drugiej grupie, również w układzie alfabetycznym, zebrane zostały zwroty młodzieżowe, opatrzone znakiem ♦. Taki układ pozwala czytelnikowi łatwo odnaleźć zwroty przypisane do konkretnej grupy odbiorców czy sytuacji komunikacyjnej.

Artykuł hasłowy, z nagłówkiem zapisanym pismem pogrubionym, zawiera definicję pragmatyczno-językową (Autorka rezygnuje z niej wtedy, gdy użycie danego zwrotu jest tak oczywiste, że nagłówek jest jednocześnie przykładem), która opisuje sytuację użycia danego wyrażenia w określonych typach relacji (np. *proszę o...* jako forma stosowana

w sytuacjach typu służbowego), w określonym kontakcie (np. *kłania się* jako forma stosowana w kontakcie niebezpośrednim: w rozmowie telefonicznej, w wypowiedziach dziennikarzy i prezenterów radia, telewizji), a także mówi o stosowności jego użycia w określonych relacjach (np. *dzieńdoberek* jako żartobliwa forma powitania możliwa do zastosowania w bliskich stosunkach; *całuję rączki i ściskam kolanka* jako typowo męska forma powitania, rzadziej pożegnania, *czygraba* jako forma potocznego powitania, również w funkcji pożegnania, używana przeważnie przez mężczyzn w różnym wieku). Artykuł hasłowy zawiera ponadto uwagi na temat genezy danego zwrotu (w wypadku zwrotów młodzieżowych, np. *aloha* jako forma pochodząca z Hawajów), tendencji rozwojowych, źródła form zmodyfikowanych, skrótowych i form będących fonetycznymi adaptacjami wyrażen obcojęzycznych (np. *amsory* — z języka angielskiego *I'm sorry*), a także wymowy (np. *sorawson* — wymowa: «sorawson») czy akcentu (np. *ekskjuzus* — akcent na sylabę *-ju-*; *bonzurasiś* — akcent na drugą sylabę od końca: *bon-zu-ra-siś*). Po definicji pojawiają się przykłady użycia danego zwrotu w postaci przytoczenia sytuacji dialogowej wraz z określeniem nadawcy, odbiorcy, typu kontaktu itp. (np. forma *moje kondolencje* — [mężczyzna w średnim wieku spotyka na korytarzu koleżankę z pracy, której zmarł ojciec; są w relacji na pan/pani]: — Moje kondolencje. — Dziękuję.).

Zastosowane oznaczenia w postaci znaków interpunkcyjnych, skrótów czy symboli w sposób jasny i przejrzysty odzwierciedlają zamierzenia Autorki. I tak na przykład jeżeli jakiś zwrot może przyjąć postać zarówno prostą, jak i rozbudowaną o inne elementy językowe, to te nieobowiązkowe części ujęte zostają w nawias, który nie ma wpływu na alfabetyczny układ haseł (np. *(halo|tak)*, *Stucham; przyjmij (proszę) moje gratulacje; kolorowych (snów)*). Z kolei alternatywne człony wyrażen są zasygnalizowane ukośnikiem [np. *nie chciałem cię/pana urazić|obrazić; z (miłą|wielką) chęcią*]. Formy rozbudowane sytuacyjnie zakończono wielokropkiem (np. *przedstawiam państwu..., przepraszam za...*). W celu zachowania maksymalnej przejrzystości zapisu graficznego nagłówków Autorka zrezygnowała z oznaczania wykrzykników i możliwych przedłużeń w wymowie samogłosek. Informacje tego typu znajdują się wyłącznie w przytoczonych

przykładach, w definicji lub w dodatkowych informacjach pragmatycznych (np. «*o, dziękuję*» jako forma podziękowania wyrażająca jednocześnie zaskoczenie (autentyczne bądź udawane); wyrażeniu zaskoczenia służy ponadto przedłużona artykulacja wykrzyknienia *o* lub samogłoski *u* w wyrazie *dziękuję*»; forma prośby *PLIS* opatrzona uwagą: «w wymowie podanej formy charakterystyczne jest przedłużenie czasu trwania samogłoski *i*: *pliüüis!*»).

W wypadku zwrotów wymiennych, pełniących identyczną funkcję grzecznościową, definicja nie jest powtarzana, ale w jej miejscu pojawia się skrót *zob.* odsyłający czytelnika do innego hasła (np. skrócowa forma pozdrowień *PZD* stosowana przez młodych ludzi w komunikacji internetowej i SMS-owej oraz forma *PZDR*, opatrzona skrótem *zob. PZD*). Jeżeli jakieś zwroty pełnią podobną funkcję grzecznościową, to na końcu artykułu hasłowego jest skrót *por.*, odsyłający do zwrotów o zbliżonej formie gramatycznej bądź utworzonych w podobny sposób (np. młodzieżowa forma przeproszenia *wyba*, będąca skrótem od czasownika *wybacz*, oraz forma *wybaczyśko*, będąca rzeczownikowym neologizmem od *wybacz*, odsyłającą do formy przeproszenia *wybacz*).

Niektóre artykuły hasłowe zostały wzbogacone o dodatkowe informacje pragmatyczne (wprowadzane słowem «uwaga»), traktujące o stosowności bądź niestosowności użycia danej formy językowej (np. forma podziękowania *serdeczne dzięki* jako zbyt poufała, a przez to niedopuszczalna w relacjach na pan/pani), a także o polskich zwyczajach (np. związanych z toastem), tendencjach rozwojowych danego zwrotu (np. zmianie funkcji danej formy), akcencie, wymowie, intonacji, szyku składników, alternatywnej postaci danej formy (np. zmianie pisowni danej formy w komunikacji internetowej), dwufunkcyjności danego zwrotu (np. forma toastu *zdrowie (naszych miłych/drogich) gospodarzy* opatrzona uwagą: «Zgodnie ze zwyczajem najpierw wznoszą toast gospodarze na cześć gości, a następnie któryś z gości na cześć gospodarzy»; forma zakończenia kontaktu *na zawsze twoja/twój* opatrzona uwagą: «Równie często jest spotykany szyk przestawny: *twoja/twój na zawsze*»).

Ze słownika można korzystać na kilka sposobów — zapoznając się z całymi rozdziałami dotyczącymi interesujących nas wyrażen albo posługując

się zamieszczonym na końcu indeksem zwrotów grzecznościowych, szukać wybranych formuł. Po słownik może sięgnąć każdy, kto pragnie nie tylko wzbogacić swoje słownictwo, ale i odnaleźć się w różnych sytuacjach komunikacyjnych, w których bierze udział każdego dnia.

Podsumowując, Słownik językowego *savoir-vivre*'u Małgorzaty Marcjanik to dzieło niezwykle potrzebne w czasach, kiedy obyczaje zmieniają się bardzo szybko, dorośli zaś coraz częściej nie zwracają przedstawicielom młodszego pokolenia uwagi na niestosowność wielu zachowań nie tylko niewerbalnych, ale także językowych. To właśnie w wieku dziecięcym, szkolnym młody człowiek dzięki obserwacji i uczestnictwu w licznych sytuacjach komunikacyjnych nabywa umiejętności wybierania spośród różnorodnych formuł grzecznościowych tych, które są adekwatne do relacji łączącej go z rozmówcą (dorosły/rówieśnik — znajomy/nieznajomy/członek rodziny), sytuacji komunikacyjnej (codziennej/niecodziennej, szkolnej/pozaszkolnej, oficjalnej/nieoficjalnej) czy też środowiska, w którym się znajduje (np. sposób zwracania się do lekarza, nauczyciela, urzędnika, księdza). Gdy nadawca sięga po formuły niestosowne, wręcz obraźliwe, powinien mieć świadomość konsekwencji takiego zachowania. Znajomość zwrotów grzecznościowych świadczy o użytkowniku języka, jego kompetencji komunikacyjnej i kulturze osobistej. Słownik językowego *savoir-vivre*'u Małgorzaty Marcjanik to poradnik językowy obowiązkowy dla każdego, komu zależy na utrzymaniu ładu społecznego i korzystnych stosunków międzyludzkich.

Barbara Ścigala-Stiller

Kraków, Instytut Języka Polskiego PAN